

Bernhard Hänsel (1937–2017)

1. aprila 2017, ne dobra dva meseca pred svojo 80-letnico, je preminil profesor emeritus dr. dres. h. c. Bernhard Hänsel, eminentna znanstvena avtoriteta evropskega slovesa na področju prazgodovinske arheologije. Kot izredno cenjena in spoštovana osebnost je bil član različnih evropskih akademij, znanstvenih institucij in strokovnih združenj, ki jim je kot vedno zelo angažiran sogovornik dajal svoj pečat.

Rojen v Stuttgartu (24. maja 1937), je svoje otroštvo in mladost preživel v Dresdnu na Saškem. Že kot gimnazijec je sodeloval na arheoloških izkopavanjih, kar ga je zaznamovalo za vse življenje. Arheologijo je začel študirati na univerzi v Berlinu, nadaljeval v Jeni, Heidelbergu, na Dunaju in spet v Heidelbergu, kjer je doktoriral. Slavní heidelberški profesor srbskega rodu Vladimir Milošević je bil namreč tisti, ki je mladega Bernharda Hänsla navdušil za prazgodovino v jugovzhodni Evropi, še posebej na Balkanskem polotoku. Tako je bila njegova disertacija posvečena srednji bronasti dobi v Karpatski kotlini,¹ habilitacijsko delo pa pozni bronasti in zgodnji železni dobi na prostranem območju spodnjega Podonavja, tj. v današnji Romuniji in Bolgariji.² Čeprav je arheološka veda v zadnjih desetletjih napredovala z izjemno velikimi koraki, ohranjata obe Hänslovi znanstveni monografiji značaj temeljnih referenčnih del.

Svojo akademsko kariero je Bernhard Hänsel začel kot univerzitetni asistent v Heidelbergu

(1964) in Bochumu (1966–1972), nakar je postal docent v Erlangenu (1973–1976), čemur je sledila profesura na univerzi v Kielu (1976–1981), nato pa na Svobodni univerzi (Freie Universität) v Berlinu, kjer je ostal do svoje upokojitve (1981–2006). Kot univerzitetni profesor je znal študente nagovoriti ter jih navdušiti za prazgodovinsko arheologijo, na kar kaže izredno veliko število magistrskih in doktorskih del, ki so nastala pod njegovim mentorstvom, pa tudi število pri njem opravljenih habilitacij.³ Kar nekaj profesorskih mest za prazgodovinsko arheologijo na nemških univerzah zavzemajo danes prav pri Bernhardu Hänslu habilitirani docenti, njegova "berlinska šola"⁴ ostaja, tradira in agira tako dalje. Ob tem je vsekakor potrebno omeniti, da so mu njegovi učenci, sodelavci in kolegi posvetili v zahvalo kar dva zbornika razprav, prvega ob njegovi 60-letnici, drugega ob upokojitvi.⁵

Kot vrhunski znanstvenik se je Bernhard Hänsel ukvarjal s temeljnimi arheološkimi raziskavami, kar ne velja le za že omenjeni doktorsko in habilitacijsko delo, temveč za vse njegovo nadaljnje delovanje. Vodil je številne arheološke raziskave, med katerimi naj na tem mestu omenimo le najpomembnejše izmed njih, namreč projekte z

³ Glej seznam v: *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Internationale Archäologie. Studia honoraria 1, Espelkamp 1997, 17–20*; in v: *Interpretationsraum Bronzezeit, Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 121, Bonn 2005, 23–26*.

⁴ Glej tudi B. Horejs, Bernhard Hänsel und die Berliner Schule. Ein Nachruf auf einen großen europäischen Archäologen. *Archaeologia Austriaca* 101, 2017, 305–311.

⁵ Glej opombo 1.

¹ *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes 7-8, Bonn 1968.*

² *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes 7-8, Bonn 1968.*

obsežnimi arheološkimi izkopavanji,⁶ ki so bila vsa zelo skrbno načrtovana. Njihov glavni cilj je bil razvozlati in poskušati razumeti zgodovinske procese, ki so potekali predvsem na Balkanskem polotoku kot mostu med Sredozemljem z visoko razvitimi civilizacijami in evropsko celino. Ni naključje, da je potekalo njegovo prvo veliko izkopavanje v Kastanasu ob Vardarju v grški Makedoniji (1975–1979). Raziskave naselbinskega griča tipa “tell” z mogočno stratigrafijo, pri katerih so sodelovali tudi strokovnjaki različnih naravoslovnih disciplin (arheobotanika, arheozoologija, geografija, geofizika itd.), so postale paradigmatične tako z metodološkega kot znanstvenoraziskovalnega zornega kota. Še posebej pomembne so zaradi ključnih novih rezultatov, med katerimi ne izstopajo le tisti, ki prinašajo doslej najbolj natančno, z radiokarbonskimi analizami podprto kronološko sekvenco naselbinskih plasti skozi 2. in 1. tisočletje pr. n. št. v balkansko-egejskem prostoru, temveč so pomembni tudi tisti, ki zadevajo novo razumevanje in razlago migracijskih tokov v pozni bronasti dobi, kajti migracije niso zajele le območij ob spodnjem toku reke Vardar, temveč vse Sredozemlje (t. i. “pomorska ljudstva”) in tudi mnoge druge predele evropske celine (kultura žarnih grobišč).⁷ Gre torej za novo interpretacijo tematskega sklopa, o katerem tečejo raziskave in znanstvena diskusija že skoraj celo stoletje.

⁶ Za njegovo bibliografijo glej *Xpóvoc. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Internationale Archäologie. Studia honoraria 1, Espelkamp 1997, 11–16*; in v: *Interpretationsraum Bronzezeit, Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 121, Bonn 2005, 17–2.*

⁷ Rezultati izkopavanj so objavljeni v več knjigah pod glavnim naslovom *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975–1979* v monografski seriji *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* (skrajšano citirano PAS). Izšli so naslednji zvezki: PAS 2, 1983 – H. Kroll, *Die Pflanzenfunde*; PAS 3, 1984 – A. Hochstetter, *Die handgemachte Keramik*; PAS 4, 1985 – I. Aslanis, *Die frühbronzezeitlichen Funde und Befunde*; PAS 5, 1986 – C. Becker, *Die Tierknochenfunde*; PAS 6, 1987 – A. Hochstetter, *Die Kleinfunde*; PAS 7, 1989 – B. Hänsel, *Die Grabung und der Baubefund*; PAS 18, 2002 – R. Jung, *Die Drehscheibenkeramik der Schichten 19 bis 11*. Na tem mestu naj posebej opozorim na sintetični prikaz rezultatov večplastnih raziskav, objavljen pod skromnim naslovom: B. Hänsel, *Zusammenfassende Bemerkungen zum Siedlungsverlauf in Kastanas – Kontinuität und Bevölkerungswandel*, v: R. Jung, PAS 18, 2002, 11–27; in tudi na razpravo B. Hänsel, *Vom Axios zur Chalkidike*, v: *Festschrift für Helmut Johannes Kroll. Offa 69/70, 2012/13, 527–539.*

Drugi veleprojekt, ki je bil z znanstvenoraziskovalnega stališča tematsko nadaljevanje raziskav, začelih v Kastanasu, je bilo velikopotezno izkopavanje bronastodobne in železnodobne naselbine Feudvar pri Mošorinu v Vojvodini, ki leži na Titelskem platu, dvigajočem se nad prostrano nižino v bližini sotočja dveh veletokov – Tise in Donave. Potekalo je v sodelovanju z Vojvodjanskim muzejem v Novem Sadu pod vodstvom dr. Predraga Medovića. Žal je bilo leta 1986 začeto izkopavanje zaradi srbske agresije in katastrofalne državljanske vojne, ki je pripeljala do razpada Jugoslavije, prekinjeno in zato ostalo nedokončano. Glavni rezultati teh raziskav pa so vendarle preliminarno objavljeni. Še posebej pomembni so za razlago procesov prve protourbanizacije v zgodnji bronasti dobi v Evropi in pa tudi za razumevanje poselitvenih vzorcev skozi prizmo časa, sicer na mikroregionalnem nivoju, a na ključni točki, kjer se stikajo glavne komunikacijske (rečne) žile Karpatske kotline in Balkanskega polotoka.⁸

S svojim tretjim pomembnim projektom se je Bernhard Hänsel vrnil k raziskovanju bronaste dobe v grški Makedoniji. Lotil se je namreč izkopavanja večplastne naselbine Toumbe Agios Mamas – prazgodovinskega Olyntha na polotoku Halkidiki (1994–1996). Čeprav so bila le-ta razmeroma kratkotrajna, so doprinesla pomembna nova spoznanja, ki zadevajo obdobje srednje in pozne bronaste dobe, in sicer za širše območje južnobalkanskega in egejskega sveta.⁹

⁸ Glej *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 72, 1991, 45–204, Taf. 1–63*; in pa pod glavnim naslovom *Feudvar. Ausgrabungen und Forschungen in einer Mikroregion am Zusammenfluß von Donau und Theiß* sta v monografski seriji *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* izšla naslednja dva zvezka: PAS 13, 1998 – *Feudvar I. Das Plateau von Titel und die Šajkaška. Archäologische und naturwissenschaftliche Beiträge zu einer Kulturlandschaft / Titelski plato i Šajkaška. Arheološki i prirodnjački prilozi o kulturnoj slici područja*; PAS 14, 1998 – F. Falkenstein, *Feudvar II. Die Siedlungsgeschichte des Titeler Plateaus*; tretji zvezek pa H. J. Kroll, K. Reed, *Feudvar III. Die Archäobotanik. Würzburger Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 1. 2016.*

⁹ Glej pod glavnim naslovom *Das prähistorische Olynth. Ausgrabungen in der Toumbe Agios Mamas 1994–1996* so v monografski seriji *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* izšli naslednji zvezki: PAS 21, 2007 – B. Horejs, *Die spätbronzezeitliche handgemachte Keramik der Schichten 13 bis 1*; PAS 22, 2008 – C. Becker/H. Kroll, *Ernährung und Rohstoffnutzung im Wandel*; PAS 23, 2010 – B. Hänsel/I. Aslanis, *Die Grabung und der Baubefund*; PAS 29, 2017 – I. Aslanis, *Die mittelbronzezeitliche Keramik der Schichten 18 bis 12.*

Zadnja obsežna arheološka izkopavanja, ki jih je Bernhard Hänsel vodil skupaj z dr. Kristino Mihovilič in podpisano, so potekala v Istri, na gradini Monkodonja pri Rovinju (1997–2008). Potekala so v partnerstvu med berlinskim inštitutom in Arheološkim muzejem Istre v Pulju/Puli, sodelovali pa so tudi Zavičajni muzej grada Rovinja in Arheološki oddelek Filozofske fakultete v Ljubljani. Te raziskave so odprle povsem nove poglede v naselbinsko kulturo in družbeno strukturo ter obrambni sistem v zgodnji in srednji bronasti dobi ter so s tem postale paradigmatične za razumevanje tako imenovane "kaštelirske kulture" na območju Istre s Krasom in Kvarnerjem. Pokazale so, da moramo njene začetke iskati že v zgodnji bronasti dobi (ca. 18. st. pr. n. št.) in ne šele v srednji, kot je veljalo do naših raziskav. Pomembna so tudi spoznanja o njenih intenzivnih stikih na eni strani z egejskim oz. širšim vzhodnosredozemskim svetom, na drugi strani pa z različnimi kulturnimi skupnostmi vse do srednje Evrope in Karpatske kotline, morda so segali celo do z jantarjem bogatega Baltika.¹⁰

Bernhard Hänsel pa ni zaslužen le za temeljne arheološke raziskave na območju Balkanskega polotoka, njegove razprave obsegajo tudi druge ključne teme evropske prazgodovine, med njimi naj omenimo študije o metalurških dejavnostih, o novi interpretaciji bronastodobnih depojskih najdb, pa o religioznih predstavah in sončni simboliki v bronasti dobi itd.

Odlikoval se je tudi po tem, da je bil glavni urednik več strokovnih glasil in monografskih serij. Med strokovnimi časopisi je bil z že skoraj stoletno tradicijo najbolj eminenten *Praehistorische Zeitschrift*, med monografskimi serijami pa že omenjena zbirka *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa – PAS*, ki jo je sam tudi ustanovil. Hkrati ne gre spregledati, da je Bernhard Hänsel skupaj s kolegom Jensom Lüningom idejni oče renomirane serije *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie – UPA*, namenjene

predvsem objavam magistrskih in doktorskih del, nastalih na nemško govorečih univerzah. V zbirki, ki jo izdaja založba Verlag Dr. Rudolf Habelt v Bonnu, je doslej izšlo že okrog 300 zvezkov, ki so izredno obogatili arheološko vedo v celoti.

Bernhard Hänsel ni bil le karizmatičen profesor, izvrsten izkopavalec in angažiran urednik številnih publikacij, pomembno je pripomogel k znanstvenemu razvoju arheološke stroke tudi s tem, da je prirejal številna znanstvena srečanja in konference z mednarodno udeležbo, da je bil mentor številnim študentom – štipendistom iz različnih evropskih dežel, ki so s pomočjo različnih štipendij (DAAD, Sklad Alexandra von Humboldta itd.) prišli k njemu študirat, skratka, da je gojil dobre odnose s številnimi kolegi, med njimi tudi slovenskimi, zaradi česar se želimo pokloniti njegovemu spominu tudi v Arheološkem vestniku, čeprav ni neposredno raziskoval v Sloveniji. Z akademikom profesorjem dr. Stanetom Gabrovcem sta se spoznala že leta 1958 na mednarodnem kongresu UISPP v Hamburgu, ko je bil kot študent vodič ene izmed ekskurzij v okviru kongresnih prireditev, katere se je udeležil takrat prav tako mladi Stane Gabrovec. Naš profesor Gabrovec se je pogosto s simpatijo spominjal njunega srečanja, v stikih sta ostala ves čas svojega aktivnega znanstvenega delovanja. Ne le kolegialne, celo prijateljske stike je Bernhard Hänsel gojil z dr. Francetom Lebnom. Spoznal ga je prav tako še kot študent, ko se je Leben kot štipendist Sklada Alexandra von Humboldta študijsko izpopolnjeval pri profesorju dr. Vladimirju Milojčiću na univerzi v Heidelbergu. O doživljajih z dr. Lebnom v Heidelbergu je vedel povedati kar nekaj anekdot. Rad je pripovedoval tudi o študijskih ekskurzijah s svojim seminarjem, ena prvih je bila namenjena spoznavanju slovenskih arheoloških najdišč. Medtem ko jih je po znamenitih halštatskih najdiščih, kot so Stična, Magdalenska gora in Libna, vodil mladi kolega Janez Dular, jih Tone Knez ni popeljal le po najdiščih Novega mesta in po bogati arheološki zbirki Dolenjskega muzeja, temveč jih je vpeljal tudi v termalne, kulinarčne in vinske skrivnosti dolenjske zemlje. Leta 1986 se je Bernhard Hänsel udeležil tudi strokovnega simpozija o bronasti dobi v Sloveniji, ki ga je Slovensko arheološko društvo priredilo v Lendavi. Takrat je še poglobil stike s slovenskimi kolegi. Tako so bili med drugim Tone Knez, Janez Dular, Mitja Guštin, Božidar Slapšak in Peter Turk gosti Inštituta za prazgodovinsko arheologijo Svobodne univerze, kjer so bila njihova predavanja z zanimanjem sprejeta pri berlinskih študentih in drugih zainteresiranih poslušalcih. Ne

¹⁰ Glej pod glavnim naslovom *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre / Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens* sta v monografski seriji *Monografije i katalogi / Monographien und Kataloge*, ki jo izdaja Arheološki muzej Istre v Puli – skrajšano *MiK* izšla naslednja zvezka: *MiK 25, 2015* – B. Hänsel/K. Mihovilič/B. Teržan, *Monkodonja, Knjiga I. Iskopavanje i nalazi građevina / Monkodonja, Teil I. Grabung und der Baubefund*; *MiK 28/1–2, 2017* – A. Hellmuth Kramberger, *Monkodonja. Knjiga 2/1–2. Keramika s brončanodobne gradine Monkodonja / Teil 2/1–2. Die Keramik aus der bronzezeitlichen Gradina Monkodonja*.

nazadnje je podpisana več let predavala prav tam. Omenimo naj še, da je Bernhard Hänsel s knjižno zbirko podprl na novo nastali arheološki inštitut v okviru Primorske univerze v Piranu. Ker se je med izkopavanji na Monkodonji tako navezal na Istro, je želel, ko je šel v pokoj, celo sodelovati v študijskem procesu, kar pa zaradi nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja ni mogel uresničiti. Bernhard Hänsel je bil navezan na svoje slovenske kolege, slovensko arheologijo je cenil, slovenske

znanstvene objave pa so mu bile zaradi visoke kvalitete in dvojezičnosti svetel zgled.¹¹

Poslovali smo se od profesorja velikega slovesa, vrhunskega znanstvenika in nepozabnega kolega, prijatelja, ki se je z vso svojo bitjo posvečal prazgodovinski arheologiji. Njegovo delo bo ostalo pomembno; nihče, ki bo resnično želel razumeti prazgodovino Evrope, ga ne bo mogel prezreti.

Biba TERŽAN

¹¹ B. Hänsel, Archäologie und Sprache – ein Plädoyer für die Vielsprachigkeit. *Fennoscandia archaeologica* XVI-I, 2000, 112–113.

Miran Bremšak (1961–2017)

Mirana Bremšaka, diplomiranega inženirja strojništva, je v arheologijo pritegnil etnolog Tone Cevc. Trojica prijateljev, Tone Cevc, France Stele in Miran Bremšak, je najprej z negotovimi koraki, a vztrajno iskala v visokogorju človekove sledi, ki bi lahko segale v čas pred visokim srednjim vekom. Podali so se na neznano področje, pri čemer so jih vodili izsledki Cevčevega proučevanja planšarstva. Leta 1996 so odkrili prva najdišča nad gozdno mejo, pod Kamniškim sedlom in na Veliki planini, ter s tem odprli vpogled v popolnoma novo podobo poselitve slovenskega prostora. Na podlagi pridobljenih izkušenj so v naslednjih letih našli množico novih najdišč – skoraj na vsaki planini v Kamniško-Savinjskih Alpah in prve točke visoko v Karavankah. Pomembna so bila predvsem številna najdišča na širšem območju Krvavca in na Dleskovski planoti. Odkritjem so hitro sledila manjša arheološka izkopavanja v organizaciji Inštituta za slovensko narodopisje in Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, pri katerih so aktivno sodelovali tudi Cevc, Bremšak in Stele: na Veliki Planini (1997, 1999), Na stanu pod Kamniškim sedlom (1997), na planinah Koren (1999), Dolga njiva (1998, 1999) in na Krvavcu (2004, 2005).

Miran Bremšak je postopno usmeril topografske preglede v visokogorje Julijskih Alp in pri tem veliko sodeloval z Janezom Bizjakom. Minilo je več let vztrajnih pohodov, mnogo je bilo poskusov, dokler jima ni uspelo še na brezpotjih Julijcev razpoznati številne arheološke točke: sledi majhnih bivališč in dnevnih kopov železove rude. Gorenjski muzej je ob veliki pomoči odkriteljev potem sondiral na planinah Klek (2002, 2004–2005), Pečana (2004–2005), Poljanica na Lepi Komni (2006), Kal na Zadnjem Voglu (2005) in Dolga planja na Voglu (2012–2013). V letu 2017 je Mija Ogrin (ArheoAlpe) raziskovala na Poljanici na Zadnjem Voglu.

Miran Bremšak je sam in s prijatelji neumorno raziskoval tudi na območju med Kamnikom, Kranjem in Ljubljano ter v Beli krajini. Na Gorenjskem je tako odkril, večinoma skupaj s Cevcem in Steletom, celo vrsto neolitskih višinskih naselbin. Skupaj so natančneje določili značilnosti železnodobne naselbine na Straži nad Šmartnim pri Cerkljah, raziskovali so prazgodovinsko poselitev med Starim gradom in Špico nad Kamnikom. Bremšak je sprožil arheološke raziskave dveh zakladnih najdb na Gobavici nad Mengšem, ki sodijo v pozno bronasto

in starejšo železno dobo (1998). V gradbeni jami v Suhadolah je opazil ostanke zgodnjerskega vodnjaka in bil gonilna sila pri zaščitnih izkopavanjih (2000). Opazil je mesta še nepoznanih vil rustik na območju Komende in Vodice, odkril je poznoantično naselbino na Grdavovem hribu pri Kamniku in na njej zakladno najdbo tesarskega orodja iz druge polovice 4. st., izjemno je bilo tudi odkritje težko dostopnega poznoantičnega svetišča v jami pri Stiški vasi.

Topografske raziskave je Bremšak prilagodil metodologiji, dogovorjeni z arheologi. Najdišča je odkrival predvsem po sledovih v konfiguraciji in na poškodovanih površinah (gradbene jame, useki poti, krtine ipd.). Opazoval je terase, okope, gomile, sledi starih poti in rudarske vkope. Pozoren je bil na ledinska imena in ljudsko izročilo, navezoval je stike z informatorji, zasledoval namige. O svojih odkritjih je vodil natančen dnevnik in redno obveščal. Na podlagi njegovih opozoril je bilo mogoče marsikatero najdišče rešiti pred nenadzorovanimi gradbenimi posegi. Hkrati je navduševal svojo okolico za pomen arheološke in nasploh zgodovinske dediščine. Gradivo, ki ga je pridobil na topografskih pregledih, je predal v muzej v Kamniku. Cela vrsta njegovih odkritij, pomembna za raziskovanje posameznih arheoloških problemov, je že prešla v znanstveno in poljudno literaturo.

Leta 2004 je Miran Bremšak postal častni član Slovenskega arheološkega društva.

K arheološkim topografskim raziskavam sta Mirana Bremšaka vodila želja po razumevanju preteklosti in spoštovanje do življenja preteklih rodov. Za uspeh so bili ključni poznavanje narave, posebno gorskega sveta, izreden občutek za prostor in oblike ter izjemna vztrajnost.

Kot odličen poznavalec gora je Bremšak usmerjal arheološke raziskave visokogorja in odločilno pripomogel k hitremu napredku. Hkrati je vedno skrbel, da so raziskave potekale varno. Občudovali smo njegovo izjemno požrtvovalnost, ki ga je vodila k cilju, ter pozornost in odgovornost za vse člane raziskovalne skupine. Pogrešali bomo raziskovalca z izjemnim šestim čutom, velikim znanjem, zakladnico neštetihih dobrih idej in pristrčnim veseljem ob novih spoznanjih.

Jana HORVAT

